
4. Právní principy

Problematika právních principů se dostala do popředí zájmu právní vědy zejména v posledních dvou desetiletích. K zájmu o právní principy přispívají zejména:

- složitost a nepřehlednost práva,
- prozařování ústavních norem (zejména lidskoprávních) do celého právního řádu,
- zvyšující se teoretický i praktický význam soudního rozhodování.

Právní principy lze chápat jako **pravidla, která tvoří základ určitého právního institutu, zákona, právního odvětví nebo právního řádu**. Jsou to pravidla, která jsou staletou vymožeností právní kultury a jsou právu vlastní v právním státě, ať jsou nebo nejsou výslovně vyjádřena v platných právních normách.

Právní principy lze také definovat jako pravidla vyjádřitelná kondičionální (podmiňovací) normativní větou, která jsou koncentrovaným vyjádřením normativního obsahu právního řádu nebo jeho části čítající několik právních norem. Každý princip má dosah na minimálně několik právních norem. To vyžaduje od principů alespoň minimální míru obecnosti. Je to logické, protože jinak by množina principů a množina norem byly totožné, každá norma by byla principem.

Mnohé z těchto principů byly formulovány již klasickými římskými právníky a jejich pokračovateli. Jiné jsou produktem právního vývoje od počátků konstitucionalismu, od prosazení zásady rovnosti občanů před zákonem a veřejnou mocí a od formování právního státu. Typickým znakem právních principů tedy je, že jsou to pravidla víceméně **společná právu různých zemí**, pokud jde o právní řády v dosahu téhož typu právní kultury.

Jejich relativně univerzální dosah je poznatelný metodami srovnávací právní vědy (právní komparatistiky). Právní principy se nevážou zcela absolutně na právě platné právní normy, neboť jinak by ztrácely funkci se změnami těchto právních norem. Patří k jakýmsi **záchytným bodům**,

které usnadňují právníkům studium práva druhých zemí a vzájemné do-
rozumění.

Pomíjení právních principů nebo dokonce jejich neznalost může přispívat k přílišnému právníckému formalismu, který se projevuje vědecky nesprávným lpěním na pouhé liteře předpisu, vytržené ze souvislostí, z podstaty a smyslu práva. Právní principy pomáhají postupně přeměně hodnot na vyšší stupeň, nikoli jejich pouhé rekonstrukci.

Pouze tam, kde podstata a smysl práva, jímž jsou právní principy vyjádřeny, je současně shodná s přirozenou podstatou a smyslem přirozeného světa a života v něm, můžeme říct, že právní principy mohou být také symbolickým a alespoň částečným racionálně pojmovým vyjádřením přirozeného práva.

V reakci na vývoj společenských vztahů se právo stává složitějším, podrobnějším, rychleji se měnícím. Této tendenci odpovídá zájem o výstižnou charakteristiku platného práva a jeho odvětví pomocí základních tezí, postulátů či zásad práva či právního odvětví. Jenom tak se lze přiblížit skutečnému obsahu právního řádu. Příkladem může být jedno z nejrozsáhlejších a zároveň nejkomplicovanějších právních odvětví – správní právo. Zvýšená snaha formulovat principy právního odvětví je ale všeobecná. Tradiční je studium zásad v různých odvětvích procesního práva, rekonstrukce soukromého práva povzbuzuje zájem o zásady soukromého, zejména občanského práva, konstituování nových právních odvětví s sebou přináší i pokusy o formulaci jejich principů, např. v právu životního prostředí.

Druhým faktorem je důraz na ochranu lidských práv. Ústavněprávní či mezinárodněprávní normy chránící lidská práva totiž mají odlišný charakter než obvyklé právní normy. Nestanovují konkrétní pravidla chování, svoboda projevu, právo na práci či ochrana soukromí jsou spíše cíle, ke kterým se chce dospět. Můžeme je označit jako finální normy. Dokud bylo možné se těchto norem dovolávat pouze v mezích prováděcích zákonů, nebyl problém. Problém nastává, když se takových finálních norem lze dovolat přímo.

Soudy (v poslední instanci právě ústavní či mezinárodní soudy) stojí před dvěma novými úkoly: zkoumat soulad běžných zákonů s ústavními normami a řešit normativní spory mezi lidskoprávními normami. Tyto úkoly nelze řešit tradičními nástroji interpretace práva, mechanickým porovnáním norem vyšší a nižší právní síly či vyloučením aplikace jed-

né z protichůdných norem s tím, že se na daný případ nevztahuje např. podle pravidla „lex specialis derogat generali“. S lidskoprávními normami je třeba zacházet jinak – objevují se nové nástroje interpretace (např. poměřování a vyvažování prostřednictvím principu proporcionality), rozšiřuje se i pole použitelných argumentů o teleologické, hodnotové, morální či politické.

Související tendencí je růst významu soudního rozhodování pro celý právní řád. Soudní rozhodování dotváří právo, jež tak přestává být pod výhradním vlivem zákonodárce. I nižší soudy jsou nuceny vnímat aplikované zákony v širším kontextu. Nejde jen o to, že právo se stává složitějším a že koncepce lidských práv zasahuje do stále větších oblastí práva. Soudy musejí zohledňovat i další mezinárodněprávní normy, v EU respektovat komunitární právo, přihlížet k judikatuře evropských soudů. Význam soudního rozhodování zvyšuje i rostoucí váha teleologické metody interpretace práva. Tradiční jazykový, logický, systematický a k nim i historický výklad vnímají zákony staticky jako vůli zákonodárce v okamžiku přijetí posuzovaných zákonů. Naproti tomu teleologický výklad připouští, že účel zákona a tím i jeho normativní obsah se mohou během doby proměňovat v závislosti na vývoji společenských vztahů, společenských postojů. Soudy (samozřejmě především ústavní) tak často překračují striktně legalistickou pozici a postupují podle vlastního výkladu ústavy, který ovšem nelze z ústavního textu vyčíst tradičními metodami.

Se zájmem hledělo na problematiku právních principů již římské právo, základ dnešní evropské právní kultury. Hlavním důvodem, proč se v římském právu setkáváme s rozličnými zásadami a maximami, je ten, že římsští právníci byli univerzálními juristy. Působili totiž nejen jako právní praktici, teoretici a pedagogové, ale mnozí z nich se rovněž věnovali krásné literatuře. Jejich úvahy se pak často týkaly vztahu *ius civile* k zásadám slušnosti a přirozeného práva.

Tento multispektrální náhled je vhodný také dnes. Profesionálně zformovaný právník se může snáze stát právním fanatikem. Každý systém má své zásady a právník, který pozná principy i jiného systému než práva, bude zcela jistě přístupnější a otevřenější. Společenské vztahy budou do budoucna stále více diverzifikovány, což bude klást vysoké nároky na pouhou základní orientaci v nich. Tento vývoj povede k stále většímu zohledňování systémové metody výuky, z obsahu bude nezbytné zdůraznit hodnotovou sféru – principy.

4.1. Prameny právních principů

Jako prameny právních principů připadají v úvahu právní normy (legislativa), rozhodování soudů (judikatura), výsledky vědecké práce (jurisprudence) a víra, rozum, morálka, přirozenost, případně další zdroje přirozeného práva.

Principy mohou být především **pozitivní principy práva**, tedy normy výslovně formulované v textu pozitivního práva, a to buď zákonná ustanovení nebo normy konstruované na základě prvků obsažených v zákonných ustanoveních, které hrají rozhodující roli v právním institutu, v normativním aktu, v odvětví systému práva nebo v celém systému (např. princip občanského práva „V občanskoprávních vztazích mají účastníci rovné postavení.“). Řada právních zásad je **explicitně uvedena v zákonech**. Souborný katalog, jak jej podává trestní řád, sice není částým jevem, mnohé zásady však nalezneme v úvodních ustanoveních zákonů, jejich hlav či jen úpravy jednotlivých institutů nebo v tzv. generálních klauzulích (jako u soutěžních pravidel v obchodním zákoníku nebo u bezdůvodného obohacení). Významným zdrojem právních principů jsou především kodexy.

Principy dále mohou být také **implicitní (přímo nevyjádřené) principy práva**, tedy pravidla vyjádřená jako předpoklady nebo důsledky zákonných ustanovení nebo norem, to znamená jako reduktivní nebo deduktivní úsudky z nich (např. princip „pacta sunt servanda“).

Konečně jsou pravidly také **mimosystémové principy práva**, které nejsou součástí systému práva, jsou však s ním spjaty vzhledem k vymezení systému práva, o který se jedná. Právní systém se může dovolávat těchto principů jakožto pramenů pravidel rozhodování při aplikaci práva nebo jako směrníc interpretace práva. Nalézají se také ve společenských pravidlech (morálky, mravů, politiky, přirozeného práva) přijatých právní praxí či právní naukou.

Existují ovšem také principy, které nejsou pravidly. Jsou to především **názvy** charakterizující podstatné znaky nějakého právního institutu či právní úpravy (smluvní svoboda, dobrá víra). Vyhledávání významných právních institutů je složitým úkolem. Jejich význam může být dán částým používáním, tradicí, společenským dopadem atd. Principy tvořící základ významných institutů by v souboru principů charakterizujících právní řád ale neměly chybět. Lze zde zahrnout také **principy konstruk-**

ce práva, tedy důvody nebo účely sledované zákonodárcem při tvorbě práva.

Ke konkrétním právním principům, které zhuštěně vyjádří obsah právního řádu, se můžeme dobrat třemi způsoby: a) shora – analýzou základů práva, b) ze systematiky práva – pomocí kritérií odlišujících právní odvětví a c) zdola – převzetím či abstrakcí z legislativy, judikatury a jurisprudence.

V odvětví soukromého práva si nechávají svůj význam **zásady formulované již římskou jurisprudencí**. Římskoprávní zásady byly recipovány do naší právní kultury a dodnes jsou uznávány právní vědou a odrážejí se i v legislativě a judikatuře.

Základem práva soudobého demokratického právního státu jsou **principy konstitucionalismu** rozvíjené od 18. století. Mezi nimi můžeme rozlišit:

- všeobecně rozšířené a uznávané principy konstitucionalismu („každý může činit, co zákon nezakazuje“, vázanost státní moci zákony, suverenita lidu, dělba moci, existence ústavního soudnictví, všeobecně a rovně volený zákonodárný sbor),
- specifické ústavní principy států (vyjadřující hodnotový základ státu nebo vystihující odlišnosti uspořádání státní moci),
- lidská práva a svobody (mají stěžejní význam pro právní řád, prozařují do něj, ovlivňují podobu i výklad řady zákonů). Lze říci, že téměř všechna ústavně zakotvená lidská práva mají pro právní řád svým významem povahu principů. Proto články o lidských právech a k nim i řada dalších ústavních článků jsou zdrojem důležitých právních principů. Nejen kvůli šanci na proces před Ústavním soudem jsou zákonná ustanovení provádějící nebo omezující lidská práva (popř. blíže upravující ústavní procedury) určitými uzlovými body právního řádu.

Vhodným zdrojem relevantních právních principů je samozřejmě judikatura Ústavního soudu. Bohaté jsou výsledky práce právních teoretiků, kteří dokázali formulovat výstižné právní principy, aniž by přímo kopírovali zákonné texty. Příkladem jsou různé typologie (apelační, revizní a kasační princip u opravných prostředků, ohlašovací, registrační a povolovací princip např. u vzniku právnických osob, absorpční, kumulační a asperační zásada u ukládání sankcí, atd.). Zvláště odvětví procesního

práva a správní právo urazily dlouhou cestu při studiu svých odvětvových principů.

4.2. Právní principy a jiná pravidla

Jako hlavní rozdíl mezi principy a normami bývá uváděna především vyšší **obecnost** jejich možného vyjádření.

S právními normami spojuje právní principy především **podobná logická struktura**. Právní normy i principy se dají vyjádřit v kondicionální podobě – v podobě implikace (jestliže – pak). **Rozdíl je pak v povaze kondicionální struktury**. Právní norma má podobu takovou, že její antecedent (předpoklad) i konsekvent (následek) jsou vyjádřeny uzavřeným způsobem. Pokud jsou tedy dány podmínky stanovené hypotézou, nutně se musí uplatnit dispozice právní normy. Jinak je tomu u právního principu. Jeho antecedent má totiž na rozdíl od právní normy otevřenou povahu, zatímco konsekvent je uzavřený.

Konfliktem norem se rozumí rozpor dispozic dvou právních norem, tj. situace, kdy za splnění subsumpčních podmínek dvou právních norem chování jejich adresátů zároveň je a není přikázáno, je tedy regulováno dispozicemi těchto norem sporně. Kolize principů však není otázkou rozporu v dispozicích, nýbrž posuzováním v rozporu stojících a k rozdílným závěrům směřujících subsumpčních podmínek, obsažených v hypotéze aplikované právní normy.

Řešení rozporu mezi normami spočívá v **derogaci**, případně ve stanovení výjimky. Jinak řečeno, v použití pravidel *lex posterior derogat legi priori*, *lex specialis derogat legi generali*, případně dalších. Naproti tomu odstranění sporu principů spočívá v jejich **poměřování**, a to použitím principu *proporcionality*.

Právní normy tedy mohou být zrušeny. Právní principy zrušeny být nemohou a nemohou být ani vyvráceny jakoukoli interpretací. I když právní norma vyloučí aplikaci právního principu v tom nebo onom okruhu případů, právní princip podržuje svůj význam při tvorbě práva nebo při jeho dotváření v procesech aplikace práva. Zvláště se to týká řešení tzv. obtížných případů.

Soudy mají v obecných principech oporu při řešení tzv. „obtížných případů“ (**hard cases**), kdy by aplikace daných pravidel přivedla nespravedlivé rozhodnutí. V „obtížných případech“ právníci používají standar-

dů, které neslouží jako pravidla, ale fungují jinak. Vhodným příkladem jsou principy, politiky a další druhy standardů.

Politikou je takový standard, který vytyčuje cíl, jehož se má dosáhnout, zpravidla zlepšení určité ekonomické, politické nebo sociální kvality společnosti (některé cíle jsou ovšem negativní, jelikož znamenají, že určitou kvalitu je třeba chránit před změnou k horšímu). **Principem** je standard, který se má dodržovat nikoli proto, že to pomůže dosáhnout nebo zajistit nějakou ekonomickou, politickou nebo sociální situaci, která se považuje za žádoucí, ale proto, že je požaduje spravedlnost, slušnost nebo nějaká jiná dimenze morálky. Standard, že počet autohavárií se má snížit, je tedy politika a standard, že nikdo nesmí mít prospěch ze svého vlastního protiprávního jednání, je princip.

V roce 1889 musel newyorský soud ve slavném případě Riggs v. Palmer rozhodnout, zda dědic, uvedený v závěti svého dědečka, může na základě této závěti dědit, třebaže kvůli tomu, aby dědil, svého dědečka zabil. Soud řekl: „Je nepochybně pravda, že na základě zákonů upravujících dědění, vykládáme-li je doslovně a nelze-li jejich účinek a působení jinak a za žádných okolností ovlivnit nebo modifikovat, přechází majetek na vraha.“ Soud však šel dál a poznamenal: „Působení a vliv všech zákonů lze ovlivňovat obecnými, zásadními maximami obecného práva. Nikomu se nesmí dovolit mít prospěch z vlastního podvodu, využívat vlastního protiprávního jednání, opírat žalobu o vlastní nepravost nebo nabývat majetku vlastním zločinem.“ Vrah tedy své dědictví nezískal.

Rozdíl mezi právními principy a právními pravidly spočívá v logice věci. Oba soubory standardů se vztahují ke konkrétním rozhodnutím o právní povinnosti za určitých konkrétních okolností, liší se však co do charakteru direktivy, kterou dávají. **Pravidla je třeba aplikovat metodou „všechno nebo nic“**. Jsou-li dány skutečnosti, o nichž pravidlo hovoří, pak pravidlo buď platí, a v takovém případě je třeba akceptovat odpověď, kterou dává, nebo neplatí, a pak pro rozhodnutí nic nepřináší. **Pro právní principy je charakteristické, že se vyvažují**. Pokud dva principy vedou k odlišným závěrům, soudce musí posoudit relativní význam každého z nich a rozhodnout, který princip je v konkrétním případě významnější.

4.3. Funkce právních principů

Ačkoliv právní principy plní řadu funkcí, obecně lze říci, že účelem nejdůležitějším je jejich role v procesu legislativním (při vytváření zákonů a jiných právních předpisů) a v procesu aplikace práva.

Právní principy vytvářejí z **hlediska legislativního** východiska de lege ferenda a stanovují zákonodárci mantinely, ve kterých se má pohybovat. Mezi takové principy, na něž by měl brát zákonodárce zvláštní ohled, patří zejména princip právní jistoty (zákaz retroaktivity, ochrana nabytých práv, předvídatelnost rozhodování podle vytvořených norem, určitá míra stálosti norem apod.) a pro oblast soukromého práva především zásada dispozitivity právní úpravy.

Výčet principů, bez nichž by bylo ohroženo fungování každého právního státu, podal L. Fuller ve své koncepci vnitřní morálky práva. Podle něj je předpokladem práva – a tedy požadavkem na zákonodárce – sada principů, které reflektují:

- obecnost práva,
- řádné vyhlašování práva,
- zákaz zpětné působnosti zákonů,
- jasnost zákonů,
- eliminaci rozporů v zákonech,
- zákaz požadování nemožného,
- poměrnou stálost práva v čase.

Vychýlí-li se normotvůrce z požadavků, které na něj kladou principy právního státu a jiné ústavní principy, pak nastává okamžik pro zásah Ústavního soudu ČR, který jediný je oprávněn takto vadné normy zrušit.

V **procesu aplikace práva** je role právních principů významná zejména při překlenování mezer v zákoně či právu, při usměrňování výkladu právních norem či dotváření práva soudy, při výkladu neurčitých právních pojmů a v případě hard cases.

Základní interpretační pravidlo obsahuje sama Ústava ČR ve svém čl. 9 odst. 3 („Výkladem právních norem nelze oprávnit odstranění nebo ohrožení základů demokratického státu.“). Zároveň platí imperativ ústavně konformního výkladu.

Právní principy tedy významným způsobem přispívají k **vyplňování mezer v právu** a v zákoně, ale mají také velmi významnou funkci i při

obsahovém vyplňování abstraktních pojmů užitých v právních předpisech, které vlastně nepředstavují nekompletnost zákona v pravém slova smyslu, ale zvláštní mezeru zákona, která je zákonem předvídána a kterou je možné (nebo by alespoň teoreticky mělo být možné) metodologicky vyřešit na bázi daného zákona.

Při **interpretaci** právního předpisu je někdy soud povinen se odchýlit i od na první pohled jednoznačného textu a na místo doslovného výkladu zvolit výklad konformní s účelem a smyslem zákona a se zřetelem na relevantní právní principy, a to například v situacích, kdy text zákona zjevně vede k absurdním a zřejmě iracionálním situacím.

Nejen zákon stanoví výjimky ze zásad, ale za určitých okolností může i právní princip vyloučit doslovný výklad textu zákona a může takovýmto způsobem realizovat skutečný význam právní normy, které je zákon nositelem.

Ústavní soud ČR v této souvislosti uvedl, že *„soud není absolutně vázán doslovným zněním zákonného ustanovení, nýbrž se od něj smí a musí odchýlit v případě, kdy to vyžaduje ze závažných důvodů účel zákona, historie jeho vzniku, systematická souvislost nebo některý z principů, jež mají svůj základ v ústavně konformním právním řádu jako významovém celku. Je nutno se přitom vyvarovat libovůle; rozhodnutí soudu se musí zakládat na racionální argumentaci.“*

Účel a smysl zákona nelze přitom hledat jen ve slovech a větách právního předpisu, neboť v právním předpisu jsou a musí být vždy obsaženy i principy uznávané demokratickými právními státy. Rozhoduje-li soudce problémovou kauzu, kterou nelze uspokojivě rozhodnout pouze na základě subsumpce určitého zákonného ustanovení, často ve svých úvahách právní princip užije, obvykle ale v odůvodnění jmenovitě žádné takovéto principy nebo jiné standardy neuvádí. Příčinou někdy může být obava ukázat aplikaci jiného právního standardu než je právní norma, když za jediný plnohodnotný právní úsudek je tradičně považována pouze aplikace konkrétních zákonných ustanovení.

S narůstající **diferencovaností a komplexitou** práva na jedné straně a skutečností, že právní předpis nemůže zakotvit vyčerpávající a úplnou úpravu jedinečného sociálního života obecným jazykem právních norem, na straně druhé, je ovšem nutno klást větší důraz na právní standardy odlišné od právních norem. Důvodem ve prospěch potřeby překonání tradiční koncepce pramenů práva v kontinentálním systému práva je

zejména dynamika společenských změn, na kterou není s to reagovat legislativa ani obrovskou hypertrofií právních předpisů. V této situaci, vycházející z principu zákazu *denegatio iustitiae* nezbude, než uznat (za určitých omezených podmínek) i možnost justice dovodit, a to zejména na základě obecných právních principů, právní řešení posuzované věci.

I v situaci, kdy neexistuje na konkrétní otázku jediná správná odpověď, nemůže soudce k otázce nalézání práva přistupovat arbitrárně. Účastníci řízení mají právo, aby i v situaci, kdy je skutečně nejasná odpověď na otázku *quid iuris* a kdy objektivně existuje více teoreticky možných obsahů práva, soudce k problému přistupoval tak, že v jeho subjektivním pohledu na právní řád existuje pouze jedno správné řešení a je k němu třeba dospět cestou právně konformního výkladu stávajícího právního řádu za použití všech právních standardů, počítaje v to i právní principy.

Akceptace dalších pramenů práva, kromě práva psaného (zejména obecných právních principů), vyvolává otázku jejich poznatelnosti. Jinými slovy, evokuje otázku, zda je jejich formulování věcí libovůle nebo zda lze při jejich formulování stanovit do určité míry objektivizovatelné postupy. Demokratický systém čelí možné libovůli při formulování „nepsaného práva“ dvojím způsobem. První garancí vůči libovůli je kulturní a mravní kontext odpovědnosti. Tím druhým je soustava demokratických institucí utvářejících dělbu moci. Jinými slovy, první garancí je garance autonomie, druhou garance heteronomní normotvorby.

4.4. Formulace a klasifikace právních principů

Pokusy zformulovat právní principy a vytvořit jejich katalog mohou dosáhnout pouze částečného úspěchu. Právní principy se díky své základní vlastnosti – neurčitosti – buď vzpírají výslovné formulaci, nebo v nich i po výslovné formulaci zůstává mnoho nevysloveného a mnohoznačného.

Právní principy rozumnosti a přiměřenosti představují příklady právních principů nejvyššího řádu obecnosti, které akceptují právní řády a právníci různých zemí, ovšem chápou je velmi rozdílně. Umožňuje jim to právě vysoká míra obecnosti obou principů.

Většina pokusů zformulovat právní principy představuje významné příspěvky k jasnosti, přehlednosti a srozumitelnosti platného práva

i procesů jeho tvorby a aplikace. Explicitní zakotvení právních principů v platném právu, zvláště v mezinárodním právu a ústavách, přispívá ke sblížení právních úprav a jejich uplatňování. Právní principy patří k základům jednotlivých právních kultur.

Je možné vyslovit domněnku, že existuje pyramida právních principů vytvořená podle míry jejich obecnosti. Nejobecnější právní principy tvoří vrchol pyramidy. Na nižších poschodích se nacházejí právní principy úměrně nižšímu stupni své obecnosti. Stavba pyramidy je však mnohem méně pevná než konstrukce kelsenovské pyramidy právní síly. Kritérium obecnosti je mnohem méně určité než kritérium právní síly normativních právních aktů a navíc je i víceznačné.

Vzhledem ke způsobu uplatňování právních principů, který spočívá také v jejich vzájemném porovnávání a vyvažování, by měla mít pyramida obecnosti právních principů poznávací i praktický význam pro tvorbu a aplikaci práva. Tvorba práva není jen přeměnou zájmů, odborných znalostí a ideologie v pozitivní právo. Vždy se v ní uplatní také představy o tom, jaké by právo mělo být, které mají v nezanedbatelné míře podobu právních principů.

Výklad práva se pak neobejde bez něčeho, co stojí mimo text právních norem, a mezi tím něčím má opět své nezastupitelné místo právní vědomí včetně právních principů, které tvoří jeho relativně jasně strukturovanou část.

Existuje typ právních principů, které se liší od ostatních právních principů tím, že je lze označit za **nezrušitelné** v mezích práva určitého typu, tj. má-li právo zůstat právem ve smyslu daného typu právní kultury. Nejedná se ovšem o neomezenost ve smyslu připojení podmínek nebo vynětí těch či oněch vztahů z jejich působnosti speciálními právními normami.

Jde o principy,

- bez nichž by právo nebylo funkční, popřípadě by nebylo právem ve smyslu daného typu právní kultury,
- jejichž zrušením by zákonodárce překročil meze regulovatelnosti vztahů a chování pomocí práva,
- jejichž sotva představitelné anulování by narušilo efektivnost normativního právního systému do té míry, že by hrozilo až rozkladem celé soustavy nebo oblasti právem regulovaných společenských vztahů.

Úvaha o nezrušitelnosti kteréhokoli právního pravidla není myslitelná v rámci ryze pozitivistické právní filozofie. I bez příklonu k jusnaturalismu však lze problém reflektovat, pokud bereme v úvahu principy, které nejen že patří k základním právním pravidlům, ale jsou vlastní právnímu a společenskému vědomí přinejmenším jako *communis opinio doctorum* (společné stanovisko právních vědců).

Otázkou je, jak zastřešit množství právních principů na úrovni právních odvětví nevelkým počtem obecných právních principů tak, aby dohromady vytvořily uspořádaný systém vět dobře charakterizujících právní řád. Potřebujeme k tomu několik typů právních principů.

Principy, které vytvářejí předpoklad našeho pojetí práva, jsou axiomy, na nichž spočívá celé naše chápání práva a jeho systém. Takovým principem je např. zásada „*ignorantia legis non excusat*“, jež zakládá možnost vyvozovat odpovědnost z porušení práva. Jiným důležitým axiomem je zásada „*lex posterior derogat priori*“, zde ovšem ne jako nástroj interpretace práva, nýbrž jako předpoklad změn v právu – určující totiž dnes není autorita zákonů a obyčejů předků, nýbrž právo zákonodárce kdykoli zákony měnit. Významný je též princip svrchovanosti státu, který tu vyjadřuje, že jedině stát určuje, co je objektivním právem. Stát přitom nemusí být jediným tvůrcem práva, může uznat závaznost právních norem mimostátního původu (např. církevního práva, norem vydávaných samosprávnými korporacemi, obyčejů mezinárodního práva, obchodních zvyklostí); státu však přísluší rozhodnout, co za právo uzná.

Kontinentální právní řád je charakteristický i principem svrchovanosti zákona – zákony (včetně ústavních) jsou jediným primárním pramenem práva; to však neznamená, že nemohou propůjčit status pramene práva i jiným nositelům norem (např. mezinárodním smlouvám, rozhodnutím mezinárodních organizací, soudním rozsudkům, podzákonným předpisům, obyčejům). Předpokladem fungování právního řádu je, že se lze práva dovolat, že není jen na papíře – proto je dalším obecným principem zákaz *denegationis iustitiae*; musejí zkrátka existovat soudy nebo jiné orgány, které právo uplatňují. Posledním obecným principem je požadavek „právo nemá požadovat nemožné“ (*ultra posse nemo tenetur*). Právo příkazující a vynucující nemožné totiž není vůbec právem – naproti tomu právo vnitřně rozporné, retroaktivní či tajné, po-

kud nepožaduje přímo nemožné, je „pouze“ špatným právem porušujícím hodnoty spravedlnosti, svobody či právní jistoty.

Principy představující základní hodnoty práva vnášejí do práva hodnotová hlediska. Také právo produkované státem ve formě zákonů, jehož se lze dovolat a jež nepožaduje nemožné, může být právem rassistickým, umožňujícím svévoli úřadů, nutícím lidi k otrocké práci a trestajícím je za skutky, které v době spáchání nebyly trestné. Náš právní řád se ovšem vyznačuje právě tím, že se určitými hodnotami řídí. Za nejobecnější hodnoty v právu se dají považovat **spravedlnost, svoboda člověka a právní jistota**.

Hodnota spravedlnosti má bránit svévolným právním normám a naprosto arbitrárnímu rozhodování. Princip respektu ke svobodě člověka se promítá do celého komplexu lidských práv, do zásady „každý může činit, co zákon nezakazuje“, do soukromoprávní zásady autonomie vůle, do zásady subsidiarity trestní represe a garancí spravedlivého procesu. Princip právní jistoty má v první řadě bránit deformacím práva, jako je retroaktivita práva, rozpory v zákonech, nejasnost zákonů, tajné zákony, časté změny zákonů či libovůle orgánů aplikujících právo. Rovněž podstatnými důsledky sledování právní jistoty jsou zásada ochrany nabytých práv, zásada ochrany třetích osob či princip legitimního očekávání.

Spravedlnost, svoboda člověka a právní jistota jsou hodnoty nejtěsněji spjaté s pojmem práva. Naproti tomu ochrana jiných hodnot, např. životů, zdraví, majetku, morálky, kultury jsou principy spíše politickými; právo je tu nástrojem ochrany těchto hodnot, řídí se těmito principy, ale ty už nemají takovou vazbu na právo jako takové, právo tolik necharakterizují.

Mezi **základní ústavní principy** určitě patří princip suverenity lidu, princip omezené státní moci, princip dělby moci, princip právního státu, princip vlády většiny spolu s principem ochrany menšin, princip nezadatelných a nezczitelných základních lidských a občanských práv, princip politického pluralismu, princip „vše je dovoleno, co není zákonem zakázáno“, princip „státní moc lze uplatňovat jen v případech, mezích a způsobem stanovených zákonem“, princip zastupitelské demokracie, princip svobody podnikání a ochrany vlastnictví, princip sociálního státu, princip rovnosti lidí v důstojnosti i v právech a zákazu diskriminace, princip neideologického a laického státu a princip ústavnosti.

Tradiční soukromoprávní zásady formulované římskými právníky a jejich následovníky podstatně ovlivňují naše chápání práva a mohou být i charakteristickými principy našeho právního řádu. Mezi nejdůležitější zásady bezesporu patří „pacta sunt servanda“ (smlouvy se mají dodržovat), „neminem laedere“ (neškodit druhému), „iura vigilantibus“ (právo patří bdělým), „ex iniuria ius non oritur“ (z bezpráví právo nevzniká) rovné postavení účastníků soukromoprávních vztahů vyjadřuje zásada „nemo iudex in causa sua“ (nikdo nemůže být soudcem ve své věci). Doplnit můžeme staré procesní zásady „iura novit curia“ (soud zná právo), „audiatur et altera pars“ (je třeba vždy slyšet i druhou stranu) a „iudex ius dicit inter partes“ (soudní rozhodnutí zakládá práva a povinnosti pouze účastníkům řízení, nikoli normativním způsobem).

Tyto obecné právní principy představují základní charakteristiku právního řádu. Další principy z těchto obecných právních principů vycházejí, jsou jejich konkretizací. Má-li právní řád zůstat systémem, neměly by žádné relevantní právní principy přímo odporovat těmto obecným právním principům. Konstitucionalismus přitom zabezpečuje tuto jednotu právního řádu tím, že některým z nejvýznamnějších principů právního řádu přiznává vyšší právní sílu než právním pravidlům na úrovni zákonů a prostřednictvím ústavního soudnictví dbá o jejich respektování. Nejobecnější právní principy jsou naproti tomu obvykle nepsanými postuláty – jejich stěžejní význam jakožto předpokladů našeho práva to však nijak nezmenšuje.